

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΜΑΘΗΜΑ: ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ

«Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 18^Ο ΑΙΩΝΑ.

ΖΩΗΣ ΚΑΠΛΑΝΗΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

“μνήμης άξιος και αμίμητος εν παραδείγματι”.»

ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΥ ΠΗΝΕΛΟΠΗ

A.M. 11151802

ΑΘΗΝΑ ΙΟΥΝΙΟΣ 2018



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
1 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: “Ο ερημίτης της Μόσχας”. Σύντομη βιογραφία του Ζώη Καπλάνη.....	5
2 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η προσωπικότητα του Ζώη Καπλάνη, ως στοιχείο για τη διαμόρφωση του μοντέλου του ευεργέτη και η ιδιαίτερη θέση του μέσα στη λειτουργία του φαινομένου του ευεργετισμού.....	6
3 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Η Διαθήκη, τα Κληροδοτήματα και λοιπά θεσμικά έγγραφα ως πηγές της ευεργετικής λειτουργίας του Ζώη Καπλάνη.....	7
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	7
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	8

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Καλήτερα, καλήτερα
διασκορπισμένοι οί Έλληνες
ἵνα τρέχωσι τὸν κόσμον,
μὲ ἐξαπλωμένην χεῖρα
ψωμοζητοῦντες· 15

δ΄.

Παρὰ προστάτας ἵνα ἴωμεν.
Μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
πλούτη ἢ μεγάλα ὀνόματα,
μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
σκήπτρων ἀκτίνες. 20 Ἀνδρέας Κάλβος

Το “φιλαπόδημον και εμπορικόν πνεύμα” (Χασιώτης...), χαρακτηρίζει τον Έλληνα από τους αρχαιότερους χρόνους. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, η μετανάστευση των Ελλήνων υπήρξε πολλές φορές μαζική, ιδιαίτερα τον 15^ο και 16^ο αιώνα, και σε μεγάλο βαθμό υποχρεωτική λόγω των πολλαπλών δεινών που επέφερε η σκλαβιά και η αναζήτηση διεξόδων και ελεύθερης ζωής και παιδείας στα μεγάλα και ανεπτυγμένα κέντρα της Ευρώπης, ενώ τη δεύτερη περίοδο, 17^{ος} – 19^{ος} αιώνας, η αποδημία είχε κυρίως εθελοντικό χαρακτήρα. Είναι η εποχή που πολλοί Έλληνες αναζητούν στη διασπορά την άσκηση του εμπορίου, τον πλουτισμό, την οικονομική αλλά και κοινωνική ευμάρεια και καταξίωση.

Γι’ αυτό επιλέγουν να εγκατασταθούν σε πόλεις που βρίσκονται στο μήκος των εμπορικών δρόμων της Ευρώπης, της Βαλκανικής αλλά και της Ρωσίας.

Η Βιέννη, η Τεργέστη, οι Παραδουνάβιες ηγεμονίες, τα λιμάνια της Ιταλικής χερσονήσου, η Κριμαία, η Μόσχα, γίνονται αποδέκτες Ελλήνων εμπόρων, τεχνιτών, ναυτικών αλλά και πνευματικών ανθρώπων που στις νέες τους πατρίδες δημιουργούν οργανωμένες κοινότητες, τις ελληνικές παροικίες. Καθώς τα μέλη κάθε παροικίας αυξάνονται, καθίσταται αναγκαίος ένας γραπτός κανονισμός που καθορίζει τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις, τους σκοπούς και την ευζωία των παροίκων και κυρίως τη γραπτή “πιστοποίηση” της αλληλεγγύης ως αναγκαίας προϋπόθεσης της ύπαρξης και συνέχειας της παροικίας.

Οι εύποροι και φιλάνθρωποι πάροικοι θα χτίσουν σχολεία, νοσοκομεία και εκκλησίες στη νέα τους πατρίδα, θα εκδώσουν εφημερίδες και περιοδικά, ελληνικά βιβλία και θα φροντίσουν ποικιλοτρόπως τους φτωχότερους και αναξιοπαθόντες συναποδήμους τους.

Ο Ζώης Καπλάνης θα ξεκινήσει από την ιδιαίτερη πατρίδα του, το Γραμμένο των Ιωαννίνων, θα γίνει “τσιράκι” για να μάθει τη γουναρική τέχνη και θα ταξιδέψει στο Βουκουρέστι ως συνέταιρος του ευεργέτη του. Επόμενος σταθμός η Νίζνα, η ρωσική πόλη με τους πολλούς Ηπειρώτες. Για τρία χρόνια θα περιδεύει στις εμποροπανηγύρεις των πόλεων της Ρωσίας και της Κεντρικής Ευρώπης και θα καταλήξει στη Μόσχα, το σπουδαιότερο κέντρο της εμπορίας της γούνας όπου θα ζήσει το υπόλοιπο της ζωής του δουλεύοντας ακατάπαυστα, επιλέγοντας τον άγαμο βίο και την απομόνωση και παίρνοντας την απόφαση ζωής να διαθέσει τα πλούτη του για το καλό των συνανθρώπων του.

Ελάχιστη, αλλά πολύτιμη πηγή πληροφοριών και στοιχείων για την εργασία αυτή, αποτέλεσε το ολιγοσέλιδο βιβλίο «Σπάνια έργα ευποιίας του Ζώη Καπλάνη» που εκδόθηκε στη Μόσχα το 1809, τρία χρόνια μετά τον θάνατό του, στη ρωσική γλώσσα και μεταφράστηκε κατόπιν στα ελληνικά. Επίσης ένα από τα κείμενα του Αναγνωστικού της Ε΄ Δημοτικού που εκδόθηκε το 1965, με τον τίτλο “Ζώης Καπλάνης”, απόσταγμα των αναμνήσεων της παιδικής και μαθητικής ζωής, αποτέλεσε όχι μόνο έμπνευση και απόφαση για την επιλογή του συγκεκριμένου ευεργέτη, αλλά συγχρόνως λογοτεχνική και συγκινησιακή πυξίδα για τη νοερή μεταφορά στον τόπο, το χρόνο και τον άνθρωπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : “Ο ερημίτης της Μόσχας.” Σύντομη βιογραφία του Ζώη Καπλάνη

Η διάρκεια της ζωής του Ζώη Καπλάνη συμπίπτει με την πρώτη περίοδο του νεοελληνικού παροικισμού, τη «γένεση» (Μ. Τομαρά – Σιδέρη, 2016), η οποία ξεκινάει τον 18^ο αιώνα και εκτείνεται μέχρι τις αρχές του 19^{ου}.

Γεννήθηκε στο Γραμμένο, χωριό της περιφέρειας των Ιωαννίνων, το 1736 και πέθανε το 1806 στη Μόσχα. Έμεινε ορφανός από μητέρα πολύ νωρίς και σύντομα έχασε και τον πατέρα του Κωνσταντίνο. Πάμπτωχος και ολομόναχος αναζήτησε καταφύγιο στα Γιάννενα, όπου η καλή του τύχη τον οδήγησε στην πόρτα του πλούσιου και έντιμου εμπόρου Παναγιώτη Χατζηνίκου. Κοντά του έμαθε την τέχνη του ράφτη της γούνας και εκδήλωσε τον πόθο του για τα γράμματα. Ο Χατζηνίκος διέκρινε την οξύτητα του μυαλού του, τα χρηστά ήθη και τη σεμνότητά του και τον πήρε συντάιρο των εμπορικών του υποθέσεων στο Βουκουρέστι. Το 1768 μετέβη στη Νίζνα, πόλη της σημερινής Ουκρανίας, όπου μέχρι το 1771 ασχολήθηκε με την κοινή εμποριαν ταξιδεύοντας διαρκώς και προωθώντας τα κοινά εμπορικά συμφέροντα του ίδιου και του ευεργέτη του Χατζηνίκου. Ξαναγύρισε στο Βουκουρέστι για να ρυθμίσει με ηρεμία, “κοινή γνώμη” και αγάπη τους συντροφικούς λογαριασμούς με τον ήδη ηλικιωμένο Χατζηνικό και κατόπιν αναχώρησε για τη Μόσχα, όπου έμελλε να ζήσει ολόκληρη την υπόλοιπη ζωή του.

Στη Μόσχα ο Καπλάνης ανέλαβε πλέον μόνος τις εμπορικές επιχειρήσεις του, μεταβαίνοντας διαρκώς σε διάφορες πόλεις της Ρωσίας και της Ευρώπης για διεκπεραίωση των υποθέσεών του. Έμεινε άγαμος, εκ πεποιθήσεως, προτιμώντας «την ήσυχον και ελευθέραν των αγάμων ζωήν» και έμεινε απερίσπαστος στο «πρώτον και θείον έργον, το οποίον είναι δια παντός το καλόν της πατρίδος.»

Μετά την οριστική του εγκατάσταση στη Μόσχα, διέμενε σε ένα φτωχικό κελί του γραικικού μοναστηριού του Αγίου Νικολάου.¹ Δεν ξαναγύρισε ποτέ στην ιδιαίτερη πατρίδα του, αλλά βρισκόταν πάντα εκεί νοερά. Πέθανε στη Μόσχα στις 20 Δεκεμβρίου 1806.

Προς το τέλος της ζωής του, αισθανόμενος τις δυνάμεις του «ημέρα τη ημέρα ελαττουμένας», θέλησε να γράψει τη διαθήκη του, αφήνοντας εντολή στους επιτρόπους που ο ίδιος είχε επιλέξει, μετά τον θάνατό του, να γίνει εκκαθάριση σε μετρητά και αφού εξαιρεθούν τα χρήματα τα οποία διέθετε για τους συγγενείς του, ολόκληρη την περιουσία του να καταβάλλουν αιωνίως «...εις τό εν Μόσχα Ιμπερατορικόν Ορφανοτροφείον, καθώς διά την ωφέλειαν του ρηθέντος εν τη Γραικία Σχολείου του, ούτως και άλλων θεαρέστων έργων.»

¹ Μοναστήρι αφιερωμένο στη μνήμη του Αγίου Νικολάου στο κέντρο της Μόσχας. Μετόχι της Ιεράς Μονής Ιβήρων, δωρήθηκε σ΄ αυτήν το 1654 από τον Αλέξιο Μιχαήλοβιτς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Η προσωπικότητα του Ζώη Καπλάνη, ως στοιχείο για τη διαμόρφωση του μοντέλου του ευεργέτη και η ιδιαίτερη θέση του μέσα στη λειτουργία του φαινομένου του Ευεργετισμού.

Ο Παναγιώτης χατζη Νίκου, ευπατρίδης Ιωαννίνων, ήταν ο πρώτος που παρατήρησε στο νεαρό Καπλάνη «έμφυτον νοός οξύτητα, βίον σεμνόν και ήθη χρηστά». Αλλά και ο ίδιος ο ευεργέτης του τον εδίδαξε θεάρεστα έργα.

Ο Ζώης Καπλάνης υπήρξε κατ' αρχήν καλός χριστιανός και φιλόανθρωπος. Η προσφορά προς τους άλλους και ο νόστος, η αγάπη και η νοσταλγία για τη μακρινή πατρίδα, η γνώση της ένδειας και της δυστυχίας των ανθρώπων στον τόπο που ζει και εργάζεται, αλλά και πέρα στα «χώματα» που άφησε, αναδεικνύουν τον φιλόανθρωπο που ως «χρηματοφόρο υποκείμενο» θα μετατραπεί σε ευεργέτη. (Μ. Τομαρά –Σιδέρη,2016)

Ως φιλόανθρωπος, ασκεί μία προσωπική λειτουργία και χριστιανική λειτουργία, δεν εξυπηρετεί κανέναν θεσμό, η φιλανθρωπία του δεν αποτελεί ταξική λειτουργία, αλλά διαταξική. Προσφέρει αλληλεγγύη σ' αυτόν που ζητά βοήθεια.

Κερδίζοντας χρήματα από την εργασία του και δημιουργώντας περιουσία με τον λιτό και χρηστό βίο του στη διασπορά, στην παροικία, η προσωπική λειτουργία, το «εγώ» γίνεται «εμείς». Ο Ζώης Καπλάνης ευεργετεί κατ' αρχήν την παροικία με αίσθημα ανταπόδοσης στον τόπο όπου κέρδισε χρήματα και δημιούργησε περιουσία. Η νοσταλγία για την πατρίδα θα τον ωθήσει στη χρηματοδότηση του Νοσοκομείου Ιωαννίνων και κυρίως στην ίδρυση Σχολείου «υπό το ίδιο του επίκλην του Καπλάνη» και μάλιστα θα φροντίσει για την κατοχύρωσή του με σιγγίλιον του εν Κωνσταντινουπόλει οικουμενικού Πατριάρχου και της Ιεράς Συνόδου. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργεί έναν θεσμό στο «εθνικό κέντρο» (τα Ιωάννινα θεωρούμενα ως τέτοιο), μπορούμε να πούμε ότι γίνεται οργανικός διανοούμενος, αν και βρισκόμαστε ακόμη στην προεπαναστατική περίοδο, πριν το 1830 οπότε θεμελιώνεται το Ελληνικό κράτος ως ανεξάρτητη και ελεύθερη οντότητα.

Την Καπλάνειο σχολή ο ιδρυτής της «επροίκισεν» και με πλήθος βιβλία παντός είδους και με όργανα Μαθηματικά «τά όποια έπρόβλεψα και εφρόντισα από τε Βιέννης και Παρισίου διά του έξοχωτάτου έν ΊατροΦιλοσόφους Κυρίου Άδαμαντίου Κοραή...».

Τα «ευποιίας έργα» του Ζώη Καπλάνη φαίνονται εμπνευσμένα και από τον Διαφωτισμό, αφού το ενδιαφέρον του επεκτείνεται στην επίτευξη καλύτερων διδακτικών συνθηκών και γενικότερα στην ουσιαστικότερη πορεία της Παιδείας. Η αναφορά του, αλλά και η ευχέρεια να ζητήσει τη βοήθεια του σπουδαίου Έλληνα διαφωτιστή και λόγιου, του Αδαμάντιου Κοραή, αποδεικνύει τη συνειδητή του στροφή προς τον Διαφωτισμό και τις αρχές του.

Η ευεργετική λειτουργία του Καπλάνη με όλες της τις μορφές απηχεί α) το τρίπτυχο του τόπου, αφού στρέφεται και προς την ιδιαίτερη πατρίδα του, το Γραμμένο Ηλείου (προίκιση φτωχών κοριτσιών, βοήθεια οικονομική προς συγγενείς), και προς την παροικία (Ιμπερατορικών Ορφανοτροφείων Μόσχας κ.λ.π.), αλλά και προς το «εθνικό κέντρο» (Ιωάννινα, όπου: Καπλάνειος, Νοσοκομείο Ιωαννίνων κ.λ.π.)

β) απηχεί και το τρίπτυχο του τρόπου ως εξής: πρόκειται για προσωπική λειτουργία, όπου το εγώ, ως ένδειξη προσφοράς, αλληλεγγύης και αγάπης προς τον συνάνθρωπο, διοχετεύεται με τη μορφή οικονομικής ενίσχυσης και δημιουργίας κοινωφελών έργων στο «εμείς», το κοινό καλό. Αν και δεν βρισκόμαστε ακόμη στην εποχή που αρχίζει να εμπεδώνεται η αστική τάξη, το ευεργετικό έργο του Καπλάνη έχει και κοινωνική λειτουργία, αφού σε μεγάλο ποσοστό απευθύνεται και ανακουφίζει τους πολλούς (σχολείο, νοσοκομείο, ορφανοτροφείο), ενώ μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρώιμα ιστορική η λειτουργία του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Η Διαθήκη, τα κληροδοτήματα και λοιπά θεσμικά έγγραφα ως πηγές της ευεργετικής λειτουργίας του Ζώη Καπλάνη.

Πηγές από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία και πληροφορίες σχετικά με την ανάπτυξη της ευεργετικής λειτουργίας είναι: Οι Διαθήκες, τα Κληροδοτήματα, προσωπικά και οικογενειακά έγγραφα και θεσμικά Αρχεία, ο Τύπος καθώς και τα άλλα νεότερα ΜΜΕ (ραδιοφωνικά & τηλεοπτικά Αρχεία, διαδίκτυο κ.λ.π.)

Στην περίπτωση του ευεργέτη Καπλάνη η μόνη πηγή που διαθέτουμε είναι το λεπτομερές κείμενο της Διαθήκης του, στην οποία εμπεριέχονται τα Κληροδοτήματα και οτιδήποτε σχετικό με τη διάθεση της περιουσίας του μετά θάνατον. Οικόγενειακά ή άλλα προσωπικά Αρχεία δεν διαθέτουμε. Είναι ίσως φυσικό για την περίπτωση ενός «ερημίτη».

Σώζεται το σιγγίλιο του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως επιβεβαίωση και θεσμική κατοχύρωση της ίδρυσης της Καπλανείου Σχολής:

[«No I ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΠΙΒΕΒΑΙΟΙ ΟΤΙ ΙΣΟΝ ΕΣΤΙ».....] (σελ. 2 – 27) και ακολουθεί [«No 2 ΤΟ ΙΣΟΝ ΤΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΛΑΝΗ»] (σελ. 28 -50)

Το θεσμικό αυτό έγγραφο περιλαμβάνεται στο τμήμα του μικρού βιβλίου από το οποίο αντλούμε κάθε δυνατή πληροφορία για τον βίο και την πολιτεία του Ζώη Καπλάνη, που φέρει τον τίτλο : «ΤΑ ΠΑΡΑΤΙΘΕΜΕΝΑ ΕΝ ΤΗ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ ΖΩΗ ΚΑΠΛΑΝΗ *Απομνημονεύματα*], ο οποίος είναι γραμμένος στα ελληνικά και στα ρωσικά.

Στο τμήμα III, παρατίθεται και ο επικήδειος που εκφωνήθηκε την ημέρα του ενταφιασμού του Καπλάνη (22 Δεκεμβρίου 1806). Σύμφωνα με το πρόθεμα στο πάνω μέρος της σελίδας, πρόκειται για την ομιλία που έγινε από τον Πνευματικό του Πατέρα Αγαθάγγελο, Ιερομόναχο, Ανδριανοπολίτη. Πρόκειται για ένα γλαφυρό κείμενο με λογοτεχνική χροιά που δεν μας παρέχει κάποια περαιτέρω πληροφορία, πέρα από αναφορές στην ήδη γνωστή βιογραφία του ευεργέτη.

Στην επιγραφή που είναι χαραγμένη πάνω στο μνήμα του Ζώη Καπλάνη, του οποίου ο ενταφιασμός έγινε στο πρώτης τάξεως σταυροπήγιον Μοναστήρι του Δανσκίου, στη Μόσχα, επίσης δεν ανιχνεύεται κάποια επιπλέον πληροφορία για τη ζωή και τη δράση του εκκλιπόντος, όπως και στα δύο επιγράμματα που γράφτηκαν στην εικόνα του που στάλθηκε στα Ιωάννινα, για να τοποθετηθεί στη Σχολή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο Ζώης Καπλάνης δίκαια θεωρείται και αποκαλείται πρώτος Έλληνας εθνικός ευεργέτης.

Αν και έζησε στην εποχή προ του ευεργετισμού, την ονομαζόμενη εποχή του πρωτοευεργετισμού, δηλαδή πριν τη σύσταση του ελληνικού κράτους, διέθετε όλα εκείνα τα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά (φιλανθρωπία, αλληλεγγύη, γενναιοδωρία) καθώς και τα απαραίτητα εφόδια (χρήματα, περιουσία), που κατοχυρώνουν τον τίτλο του ευεργέτη.

Η ευεργετική λειτουργία ήταν για αυτόν «συστατικό πάθος» (Μ. Τομαρά –Σιδέρη 2016). Υπήρχε δηλαδή στη σύσταση του χαρακτήρα του. Απαρνήθηκε κάθε προσωπική απόλαυση,

το γάμο, τη δημιουργία οικογένειας, τον πολυτελή τρόπο ζωής και αφιέρωσε τον εαυτόν του αποκλειστικά στο συνάνθρωπο, στον ευρισκόμενο σε ένδεια και αμάθεια.

Δεν έλειψαν βέβαια και οι κακεντρέχειες, οι συκοφαντίες, ότι επρόκειτο για φιλάργυρο άνθρωπο και άλλα παρόμοια που καθόλου όμως δεν κατάφεραν να σπιλώσουν την υπόληψή του και τη μνήμη του ως μεγάλου ευεργέτου και φιλανθρώπου. Το όνομά του παρέμεινε και θα παραμένει συνώνυμο της ανιδιοτέλειας και της γενναιοδωρίας, του ανθρωπισμού και της ιδέας της παιδείας, τόσο στην ιδιαίτερη πατρίδα όσο και στη διασπορά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1) Αγνώστου συγγραφέα, Σπάνια Ευποιίας έργα του Ζώη Κωνσταντίνου Καπλάνη, γεννηθέντος εις Γραικίαν τω 1736, και αποθανόντος εις Μόσχαν τη 20 Δεκεμβρίου τω 1806 έτει. Μετάφραση από τα Ρωσικά.

Печатано съ одобрения Ценсурнаго Комитета учрежденнаго для Округа

Императорскаго Московскаго Университета

МОСКВА

Въ Типографіи С. Селивановскаго
1809

2) Ματούλα Τομαρά –Σιδέρη: Ευεργετισμός & νεοελληνική πραγματικότητα
Αθήνα, economia publishing, 2016

3) Ματούλα Τομαρά –Σιδέρη: Ευεργετισμός & Προσωπικότητα, Τ. 2 Αθήνα,
Εκδόσεις Παπαζήση, 2002

